

Åkers kyrka

Åkers socken, Strängnäs kommun, Strängnäs stift, Södermanlands län

Antikvarisk medverkan
Byte av värmesystem och omläggning av tak 2014

Eva Wockatz och Björn Pettersson

Åkers kyrka

Åkers socken, Strängnäs kommun, Strängnäs stift, Södermanlands län

Antikvarisk medverkan
Byte av värmesystem och omläggning av tak 2014

Eva Wockatz och Björn Pettersson

Rapport 2015:6

© 2015 Sörmlands museum

Beställningar kan göras hos:
Landstinget Sörmland
Kultur & Utbildning Sörmland
SÖRMLANDS MUSEUM
Box 314, S-611 26 Nyköping
arkiv.bibliotek@dll.se
www.sorlandsmuseum.se

Författare: Eva Wockatz, antikvarie och Björn Pettersson, arkeolog
Omslagsbild: Åkers kyrkas torn före omläggningen (Slm D2014-393). Foto: Eva Wockatz.

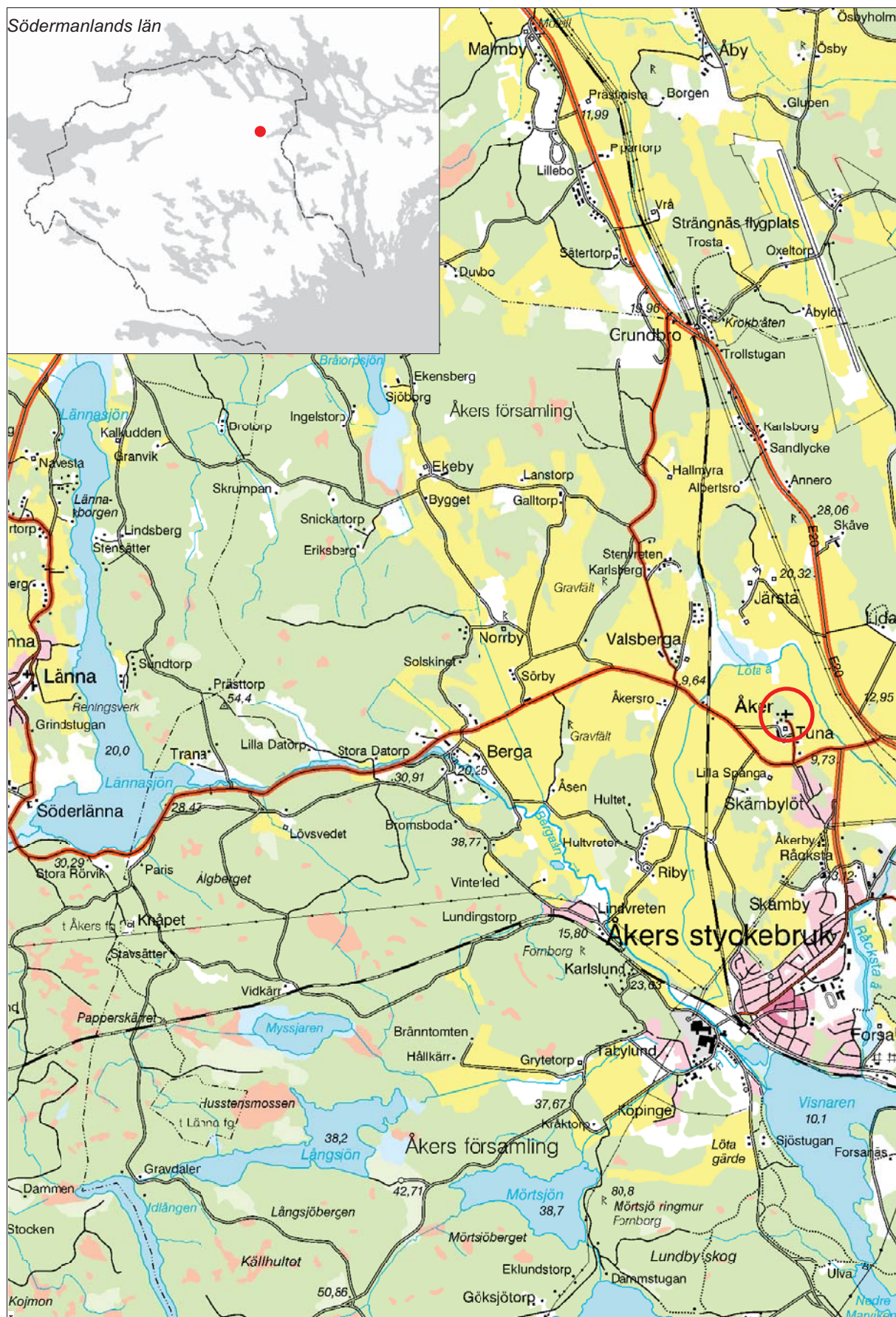
Foto, där ej annat anges: Eva Wockatz, Sörmlands museum
Diarienummer: KN-SLM13-197 (byte av värmesystem),
KN-SLM13-278 (spåntak), KN-SLM14-225 (soluret)

Allmänt kartmaterial: ©Lantmäteriverket. Ärende nr MS2006/01672

Nyköping 2015

Innehåll

INLEDNING	5
Bakgrund	5
Antikvarisk medverkan	6
Översiktlig beskrivning av Åkers kyrka	7
Historik med relevans för ärendet	7
BESKRIVNING AV KYRKAN FÖRE ÅTGÄRDER	11
Befintligt värmesystem	11
Befintliga tak	11
BESKRIVNING AV ÅTGÄRDER AVSEENDE VÄRMEKONVERTERING	11
Förberedande åtgärder	11
Schaktningsövervakning utomhus	11
Håltagningar i murverk	13
BESKRIVNING AV GENOMFÖRDA ÅTGÄRDER TAKARBETEN	17
Omläggning av spåntak	17
Tornets spira	19
Tornets solur	19
Övriga åtgärder takarbeten	19
AVVIKELSER FRÅN LÄNSSTYRELSENS BESLUT	19
Värmekonverteringen	19
Takarbeten	23
KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV UTFÖRDA ÅTGÄRDER	23
ANTIQUARISKA IAKTTAGELSER	23
Resultat schaktövervakning	23
Arbeten i samband med demontering av golvet	25
Takarbeten på tornet	25
Källförteckning	29
Administrativa uppgifter	29
BILAGA 1	31
BILAGA 2	32

1 Utdrag ur Gröna kartans blad (GSD) Strängnäs 10H SV och 10H NV med Åkers kyrka markerad. Skala 1:50 000.

INLEDNING

Under perioden maj - september 2014 har in- och utvändiga arbeten utförts vid Åkers kyrka. Arbeten har omfattat:

- Byte av värmesystem från el till vattenburet med bergvärme.
- Markarbeten i form av schaktnings- och anläggningsarbeten direkt norr om kyrkan.
- Invändiga installationsarbeten i samband med konverteringen av värmesystemet.
- Hel omläggning av samtliga spåntak på kyrkobyggnaden, gravkapellet i norr, samt stigportar.
- Målning och förgyllning av tornets spira och solur.

Bakgrund

Åker-Länna församling ansökte om tillstånd till att installera en bergvärmeanläggning i Åkers kyrka. Ansökan inkom till länsstyrelsen den 17 december 2012. Projekteringen har utförts av Norman arkitektkontor, "Förslag till nytt vattenburet värmesystem", rev. 2013-07-12. Länsstyrelsen i Södermanlands län lämnade tillstånd till värmekonverteringen enligt 4 kap. 3 och 13 §§ Lag (1998:950) om kulturminnen mm (KML) till sökta åtgärder i enlighet med inkomna handlingar och kompletteringar, beslut 12 augusti 2013 (Lst dnr 433-6940-2012). I enlighet med länsstyrelsens beslut skulle arbetet utföras under antikvarisk medverkan och dokumentation. Enligt länsstyrelsens beslut skulle schaktningsövervakning och schaktkontroll utföras av antikvarisk konsult i samband med att schakten drogs. Dessa arbeten har utförts av en arkeolog.

2 Åkers kyrka sedd från söder i juni 2013, före spåntaksomläggningen (SLM D2015-1075).

Åker-Länna församling ansökte om tillstånd till att lägga om spåntaket på Åkers kyrka. Ansökan inkom till länsstyrelsen den 17 december 2012. Ingen projektering utfördes för dessa arbeten. Arbeten har utförts enligt offert från Nykarleby Bygg & spåntak Öb. Länsstyrelsen i Södermanlands län lämnade tillstånd till byte av spåntak enligt 4 kap. 3 § Lag (1998:950) om kulturminnen mm (KML) till sökta åtgärder i enlighet med inkomna handlingar och kompletteringar, beslut 5 mars 2013 (Lst dnr 433-6941-2012). Församlingen kompletterade ansökan den 13 november 2013, med förfrågan om att även byta spåntaket på stigportar och gravkapell. Länsstyrelsen i Södermanlands län lämnade tillstånd till byte av spåntak enligt 4 kap. 3 § Lag (1998:950) om kulturminnen mm (KML) till sökta åtgärder, beslut 19 november 2013 (Lst dnr 433-6015-2013).

Åker-Länna församling ansökte om tillstånd till att renovera soluret vid Åkers kyrka. Ansökan inkom till länsstyrelsen den 20 oktober 2014. Länsstyrelsen i Södermanlands län lämnade tillstånd till renovering av tornets solur enligt 4 kap. 3 § Lag (1998:950) kulturmiljölagen (KML) till sökta åtgärder i enlighet med inkomna handlingar, beslut 18 november 2014 (Lst dnr 433-6053-2014).

Stiftsstyrelsen har med stöd av 4 kap 16 § Kulturminneslagen beslutat om ersättning för kulturhistoriskt motiverade kostnader i samband med vård och underhåll av kyrkliga kulturminnen, KAE, för arbetena.

Antikvarisk medverkan

Sörmlands museum fick uppdraget att vara antikvarisk konsult vid samtliga arbeten. Arbetet har utförts av byggnadsantikvarie Eva Wockatz (maj-augusti) och byggnadsantikvarie Emelie Mattsson

3 *Arbeten med kyrktuppen högst upp på tornet (SLM D2015-1076).*

(augusti-september) och har följts genom byggmöten och platsbesök, kontakt via telefon och e-post, samt en antikvarisk slutbesiktning. Schaktningsövervakningen har utförts av arkeolog Björn Pettersson, Sörmlands museum.

Antikvarisk slutbesiktning av värmekonverteringen och takomläggningen hölls den 30 september 2014 av Emelie Mattsson. Antikvarisk slutbesiktning av soluret hölls den 17 juni 2015 av Eva Wockatz.

Översiktlig beskrivning av Åkers kyrka

Åkers kyrka består av ett tvåskeppigt långhus med fullbrett rakt avslutat kor i öster, torn i väster, vapenhus i söder och sakristia i norr. Kyrkan bevarar medeltida murverk i samtliga byggnadsdelar. De vitkalkade fasaderna är spritputsade med slätputsade dörr- och fönsteromfattningar.

Taken är spånklädda. Fönsterbågarna och dörrarna är målade i grått. Långhustakets spånläggning är mönsterlagd med två horisontella skift med spetsformade spån. Tornet har en svängd huv som avslutas med en sluten kvadratisk lanternin med en spira. Spiran ritades av arkitekt Gustaf Lindgren och ersatte år 1918 en äldre pyramidhuv.

Två murade, vitputsade stigportar, möjligen av medeltida ursprung leder in till den äldsta delen av kyrkogården, en i söder och en i väster. Båda har spåntäckta tak. Ett gravkapell från 1928 är byggt i kyrkogårdens nordöstra hörn. Kapellet är ritat av arkitekt Isac Gustaf Clason och är vitputsat med valmat spånklätt sadeltak.

Historik med relevans för ärendet

Kyrkan bestod ursprungligen av ett romanskt långhus med ett lägre och smalare kor i öster. Under senare delen av 1100-talet byggdes ett torn i väster. Senare under medeltiden förlängdes kyrkan med ett kor av samma bredd som långhuset. En sakristia byggdes i norr, ett vapenhus byggdes i söder och kyrkorummet valvslogs och försågs med kalkmålningar. Vid 1500-talets början utvidgades långhuset mot söder och blev tvåskeppigt, då ett nytt vapenhus byggdes i söder. En strävpelare murades i kyrkans sydöstra hörn, för att ta emot valvens tryck. Tornet förhöjdes något senare och byggdes på igen under 1600-talet. Omkring år 1800 ersattes spiran med en låg pyramidhuv. Kyrkorummets målningar från 1400-talet kalkades över 1620, då kyrkan även utvändigt vitlimmades. 1645 belades golvet i gångarna med tegel. En större renovering av kyrkan gjordes 1897-1898 då interiören försågs med kalkmålningar i medeltida stil av Aron Jerndahl. Ett värmesystem i form av gjutjärnskaminer sattes in. Öppen bänkinredning sattes in.

Vid en stor renovering 1918 ledd av arkitekt Gustaf Lindgren, installerades ett nytt varmluftssystem, vilket ersatte uppvärmningen med gjutjärnskaminer. En vägg sattes upp mellan vapenhuset och kyrkorummet och de interiöra målningarna från 1897 togs bort. Läktaren vid korets norra vägg togs bort och den västra läktaren flyttades bakåt. Långhusets och korets golv lades om, då långhusets golv sänktes. Nytt kalkstensgolv lades i gångarna och trägolv lades vid bänkarna. Vid denna renoveringen fick också tornet en ny spira och taken som var plåtbelagda, med galvaniserad korrugerad plåt, lades om med ny spåntäckning. I samband med värmeinstallationerna göts en källare under sakristian och en kulvert göts utefter långhusets norra mur. Eftersom renoveringen påbörjades innan det fanns ett beslut från myndigheterna, samt med begränsad dokumentation av renoveringen, så blev renoveringen starkt kritiserad. Enligt uppgifter var gravarna som då återfanns i golvet fyllda med sand.

4 Åkers kyrka sedd från söder, möjligen från 1860-talet. Notera det äldre torntaket utan spira och plåttaket på långhuset. Okänd fotograf. Fotografi inlånat av RAÄ, Kulturmiljöbild.

5 Vy av koret efter byte av värmesystemet. Bilden tagen juni 2015 (SLM D2015-1077).

1953 renoverades kyrkan igen, nu under ledning av arkitekt K. M. Westerberg. Ny sluten bänkinredning sattes in och altarskåpet återfördes. Varmluftssystemet togs ur bruk och nu övergick man till att värma kyrkan med direktverkande el och elradiatorer sattes upp. En transformator placerades i källaren under sakristian, i det gamla pannrummet, som nu gjordes om till transformatorrum. Sakristians tegelgolv härrör från denna renoveringen. Även exteriöra arbeten utfördes 1953, då bl a arbeten med taklisten utfördes och taken tjärades.

Kalkstensgolvet i långhusets västra del lades om 1988-89, i samband med att brudrum, WC och förråd inrättades. 1994-95 renoverades kyrkan invändigt, då nya radiatorer installerades.

På 1600-talet låg tjärad spån på taken. 1735-36 reparerades taken och belades med nya spån, som rödfärgades och tjärades. På 1870-talet lades plåt på taken. 1918 ersattes plåten med spåntak. Inga arkivuppgifter har hittats på att någon större renovering av taken har utförts sedan renoveringen 1918.

6 *Koret före renoveringen 1918 med sekelskiftets målningar i medeltida stil. Notera orgelläktaren vid korets norra vägg. Okänd fotograf. Fotografi inlånat av RAÄ, Kulturmiljöbild.*

7 En del av korgolvets kalkstensplattor demonterades för att kunna förlägga installationerna under golvet (SLM D2015-1078).

8 Schaktet som togs upp norr om kyrkan. Till vänster i bild syns den gjutna kulverten (SLM D2015-1079).

BESKRIVNING AV KYRKAN FÖRE ÅTGÄRDER

Befintligt värmesystem

Kyrkan hade före 2014 ett elvärmesystem med radiatorer uppsatta på väggarna och bänkvärmare i långhuset. Källaren under sakristian användes som transformatorrum.

Befintliga tak

Takens spånläggning kan härröra från renoveringen 1918. Någon arkivuppgift om renovering av taket efter 1918 har inte hittats. Skadade spån bör dock ha bytts ut i samband med den större renoveringen 1953. Endast enstaka partier verkar ha lagts om senare. De befintliga spånen låg på öppen bärläkt över långhuset, sakristian och vapenhuset. Spånen var sågade och spikade med galvad spik. Spånen låg på samma bredd och längd mycket jämnt på öppen läkt. Spånen höll en mycket ojämn kvalitet. Flera spån var helt uttjänta (rötskadade), men förvånansvärt många takspån var fortfarande i gott skick.

På tornets spira låg takspånen på ett underlagstak, de låg alltså inte på öppen läkt som över långhuset.

Gravkapellet i nordost hade två kopparklot monterade vidnock. På det södra klotet hade den profilerade undre biten av trä lossnat och försvunnit. Även de övriga trädelarna på kloten var i dåligt skick.

Även stigportarnas takspån låg på ett underlagstak. Detta bestod av äldre ramsågade brädor, som var lagda med snedhuggen kant, bördade.

BESKRIVNING AV ÅTGÄRDER AVSEENDE VÄRMEKONVERTERING

Förberedande åtgärder

Innan installationsarbetena påbörjades täcktes fasta inventarier in av konservatorer. Intäckningen gjordes den 10 juni 2014.

Schaktningsövervakning utomhus

För värmeinstallationen borrades 3 st hål i marken norr om kyrkan. Schaktning gjordes för nedläggning av kollektorslangarna för bergvärmen. Schaktet grävdes från sakristians västra fasad utefter långhusets norra mur, fram till borrhålen norr om långhuset och ned till befintlig dräneringsledning, som vek av mot nordost i östra delen av schaktet. Schaktet var 20 meter långt, 1.4 meter brett och 0.7-1.15 meter djupt.

Sörmlands museums arkeolog, Björn Pettersson, utförde den 19 maj 2014 schaktövervakningen. Vid schaktkontrollen syntes det att marken sedan tidigare var omrörd och hade fyllts ut i samband med att kulverten anlades 1918. En dräneringsledning var också nedlagd sedan tidigare. Inga skyddsvärda lämningar i form av fast murverk, stenläggningar, stenhällar eller intakta gravar påträffades i samband med schaktningsövervakningen. Spridda lösa ben hittades, vilka fick ligga kvar i schaktmassorna. Schaktmassorna (med ben) lades sedan tillbaks. Efter arbeten återställdes grusgångarna.

9 Korets norra vägg söder om sakristieingången efter det att golvplattor lyfts. Naturstenen, se pilmarkering, bör ha fungerat som ett fundament till den gamla kororgelläktaren (SLM D2015-1080).

10 Naturstenen flyttades nu åt väster, samt placerades något djupare. Väster om naturstenen lades benen tillbaks. Bild från Tyrfors Bygg.

Dokumentationen av undersökningen utfördes i form av fotografering av platsen, samt en planritning i skala 1:200, där markering gjordes för schaktbegränsning, platserna för de tre bergvärmebrunnarna, en jordledning och den äldre betongkulverten från 1918, se bilaga 1.

Håltagningar i murverk

Håltagningar i kyrkobyggnadens murverk har utförts mellan:

- Vapenhusets norra mur - långhusets södra vägg, 2 st ovanför golv
- Korets norra mur - sakristians södra mur, under golv
- Korets norra mur - teknikrum, 2 st under golv
- Långhusets norra mur - kulverten, ovanför golv
- Kulverten - teknikrummet.

Hålens diameter var ca 15 cm. Genomföringar gjordes också mellan städutrymmet - orgelläktare och mellan WC - förrådsrum.

Åtgärder teknikrum

I det gamla pannrummet under sakristian, nu benämnt teknikrum, har befintlig elpanna/transformator demonterats. En bergvärmepump har installerats på den plats där elpannan stod tidigare. Befintligt betonggolv göts på med ny betong, ca 10 cm tjock. I utrymmet stod ett äldre gjutjärnsgaller från 1918. Gallret placerades nu i ett av kyrkans förråd.

Installationer

De nya värmerören placerades under golvytorna. För att kunna göra detta demonterades delar av bänkkvarterens trägolv och delar av långhusets, korets och sakristians kalkstensgolv. Kalkstensplattorna satt i bruk och låg i underlagssand. Plattorna märktes upp och lossades. Efter installationsarbeten så återmonterades trägolv, kalkstenar och tegelgolv. Kalkstensplattorna sattes i hydrauliskt bruk.

Underlagssanden från kor, respektive långhus, hölls i säckar som märktes med rätt placering. Vid arbetena kom vissa ben/skelettdelar fram. Dessa återfanns i koret, intill sakristieingången. Benens placering dokumenterades och förvarades under arbetena i en låda. Underlagssanden och benrester lades tillbaks på samma ställe efter utförda arbeten, se bild 10. I korets norra del upptäcktes en större natursten vid sakristians ingång, samt tegelstenar, se vidare under "Antikvariska iakttagelser". Även bemålade putsbitar hittades i underlagssanden, se bild 34.

Äldre radiatorer i långhuset (norra och södra muren), samt på korets östra mur, vapenhuset (norra muren), sakristian (östra muren), tornrummet, samt orgelläktaren byttes ut. Nya vita radiatorer ersatte de gamla. I långhuset monterades nya bänkkonvektorer på bänkarnas undersidor. Konvektorerna målades in i bänkarnas kulör.

Ett nytt luftavfuktningssystem av fabrikat DST, sorptionsavfuktare, placerades i städutrymmet under orgelläktaren.

11 Vid demontering av korgolvet kom äldre tegelstenar, naturstenar och delar av ett tegelvalv fram. Tegelvalvets hjässa syns precis framför (väster om) altarringen. Se även uppmättningsritning bilaga 2 (SLM D2015-1081).

12 Rördragningarna som gjordes under orgelläktaren. Vy från långhusets västra del sett mot vapenhuset i söder (SLM D2015-1082).

Övriga åtgärder värmekonverteringen

Enstaka kalkstensplattor skadades vid arbetena, bl a på norra sidan under orgelläktaren. Skadorna lagades med bruk.

Äldre eldragningar utan funktion rensades bort. Tre stycken givare som styr värmeanläggningen placerades i vapenhuset, långhusets västra del och i sakristian.

I samband med installationerna skadades även vissa putsade väggytor. Efter avslutade installationsarbeten putslagades därför väggarna. De ojämnt nedsmutsade ytorna där äldre elradiatorer suttit rengjordes och färgades delvis in igen. Nya eldosor och eluttag målades in i väggkulören. Dessa arbeten har utförts av konservator.

Regnvattenledningen/markledningen av betong på kyrkobyggnadens norra sida, samt stupröret spolades för att rensa efter takspånsarbetena. Stupröret försågs med en lövsil.

13 De nya bänkkonvektorer målades in i brun kulör (Slm D2015-1083).

14 Utrymmet under läktaren som används för textilförvaringen. De nya rören förlades vid vägg och vid tak (SLM D2015-1084).

15 Del av södra takfallet före omläggningen. I nock ligger brädor (SLM D2015-1085).

16 Takspånen över långhuset ligger på öppen läkt. Fotografi före omläggningen 2014 (SLM D2015-1086).

BESKRIVNING AV GENOMFÖRDA ÅTGÄRDER TAKARBETEN

Omläggning av spåntak

Spåntaken på långhuset, sakristian och delar av tornet lades av Nykarleby Bygg & spåntak. Delar av tornets, vapenhusets och gravkapellets, samt de båda stigportarnas spånläggning utfördes av spånläggare Kai Richter och Michaela Floree.

Vid omläggningen lades färska furuspån, med den spjälkade sidan uppåt. Spånen var paketerade i nätkassar och hela spånen var doppade i trätjära. Spånen på långhuset och sakristian spikades fast med spikpistol, galvad spik, 100 mm. Spånen på vapenhuset och gravkapellet, samt de båda stigportarna spikades fast med spikpistol, rostfri spik, 60 mm. Nu lades spånen i tre lager. De nya spånen var ca 45 cm långa, med en bredd av ca 70-90 mm. På långhuset lades spånen med samma mönsterläggning som tidigare, med spetsade spån längst ned och i två horisontella rader på takfallen.

Gravkapellets båda klot reparerades på verkstad av förgyllare Joel Bergh, Höjdmontage AB. Båda klotens profilerade trädelar ersattes med nya. De båda stängerna som håller kopparkloten rostskyddsmålades och målades med svart täckfärg.

Takytorna tjärades 1 gång efter läggning.

17 Takarbeten pågår med långhusets norra takfall (SLM D2015-1087).

18 Spånläggning av tornet utfördes av hantverkare Kai Richter och Michaela Floree (SLM D2015-1088).

19 Tornets underlagstak var i gott skick. Spånen lades på samma sätt som tidigare...(SLM D2015-1089).

20 ...dock med "bättre" anpassning i hörnen så att spånen inte behövdes kapas i för små delar (SLM D2015-1090).

Tornets spira

Tornspiran och tuppen monterades ned och reparerades på verkstad av förgyllare Joel Bergh. Tuppen är tillverkad av koppar. Tuppen var tidigare monterad på en rostig stång som var monterad på ett ”vevhus” från en cykel, för att spiran skulle kunna rotera. Bedömningen är att stången var monterad någon gång på 1940-talet. Dessa delar ersattes nu med en ny rostfri stång, som monterades på ett nytt kullager. Tuppens äldre förgyllningslager togs bort mekaniskt, slipades. Tuppen rostskyddsmålades med Isotrol rostskyddsfärg, täckmålades med gul målarfärg Tikkurila FD20, målades med guldgrund (anläggningsolja) och förgylldes med 23.5 karats bladguld.

Tornets solur

Även tornets solur reparerades på verkstad av förgyllare Joel Bergh. Soluret är från 1707. Soluret hade inte åtgärdats på uppskattningsvis 50 år. Järnfästena som håller plattan skrapades rena från flagad målarfärg på plats. Både fästena och järnplattan med soluret rostskyddsmålades med blymönja, samt täckmålades med svart linoljefärg från Engwall&Claesson. Texten skrapades och tvättades, målades 2 ggr med gul linoljefärg, målades med guldgrund (anläggningsolja) och förgylldes med 23.5 karats bladguld.

Övriga åtgärder takarbeten

Åskskyddet sågs över och mättes av en åskskyddsexpert från Bravida. Åskskyddslinan och fästena på tornet byttes ut.

Nockbrädorna byttes ut mot nya. På vapenhuset byttes den översta vindskivan. Tornluckorna tjärades och gångjärnen sågs över. Vid rivning av de äldre spånen skrapades vinden ned. Vinden städades efter entreprenaden. Fortfarande ligger det dock kvar äldre spån på valvens isolering.

AVVIKELSER FRÅN LÄNSSTYRELSENS BESLUT

Värmekonverteringen

Länsstyrelsens beslut grundade sig på ett tidigare förslag utformat av arkitekt Björn Norman där rördragningarna i koret skulle förläggas ovanför golvet, längs östra korväggen. Istället förlades nu rördragningarna under golv, så att de doldes.

Bänkkonvektorernas utseende och utformning ändrades från vad det var sagt i ett tidigt skede. Konvektorerna beställdes något kortare och djupare så att det inte behövdes borrar i bänkarnas mellanväggar. Konvektorerna monterades inte heller på golvet.

Luftavfuktaren placerades nu i städutrymmet. Luftavfuktarens ”översvämningslösning” ändrades från att gå ned i tvättvasken till att överflödigt vatten styrs ned till regnvattenledningen.

Länsstyrelsen har i sitt beslut angett villkor för tillståndet att byta ut värmesystemet i Åkers kyrka. Länsstyrelsen anger att åtgärden med installationen av det nya värmesystemet i kombination med luftavfuktaren ska följas upp med tillsyn av värmesystemet, fortsatta klimatmätningar, analys av konservator, samt utvärdering av värmesystemet. Analys och utvärdering av värmesystemet ska göras

21 Gravkapellet före omläggningen. Bild från 2007 (SLM D2015-1091).

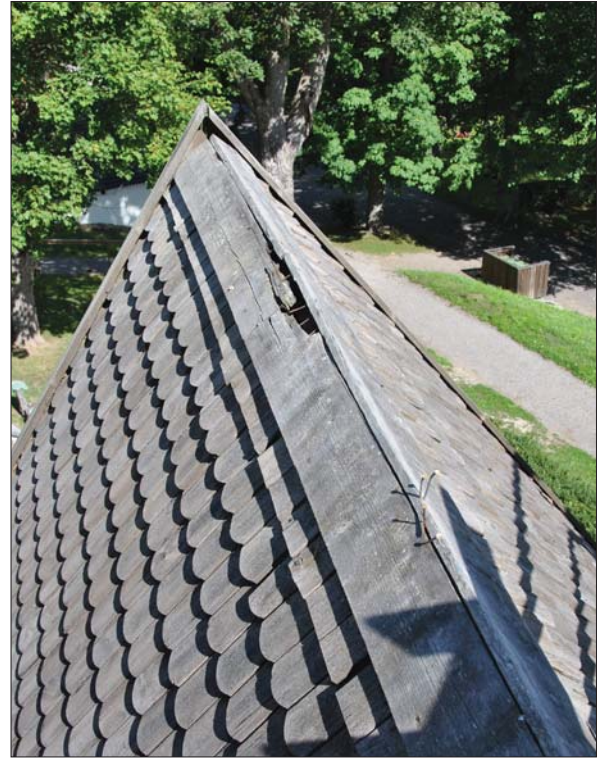
22 Detalj av gravkapellet's dekorationer. Trädetaljerna över och under kloten byttes ut mot nya (SLM D2015-1092).

23 Arbeten med södra stigporten (SLM D2015-1093).

24 Del av långhustakets spåntak före arbeten (SLM D2015-1094).

25 Långhusetsnockbräddor före utbytet (SLM D2015-1095).

26 Tornets solur före arbeten. Fotografi Emelie Mattsson (SLM D2015-1096).

27 Soluret efter utförda arbeten (SLM D2015-1097).

28 Spirans smidesdekoration och förgyllda tupp före åtgärder (SLM D2015-1098).

29 Tuppen satt monterad på en äldre stång som var kraftigt eroderad av rost (SLM D2015-1099).

30 Ny förgylld tupp som nu också försågs med fågelskydd. Fotografi Emelie Mattsson (SLM D2015-1100).

31 Tornspirans utseende efter renoveringen. Även järnstången försågs med fågelskydd. Fotografi Emelie Mattsson (SLM D2015-1101).

inom 2 år och skickas in till länsstyrelsen. Regelbunden tillsyn av styrsystem och utgående ventilation bör göras för att undvika risk för skador. Temperatur och relativ fuktighet ska fortsätta att mätas kontinuerligt efter det att systemet tagits i bruk. En fördjupad skadeinventering och åtgärdsförslag bör upprättas för lösa och fasta inventarier av konservator.

Takarbeten

Enligt länsstyrelsens beslut skulle takarbeten utföras enligt offert utförd av Kyrktak AB. Församlingen valde istället att anlita en finsk firma, Nykarleby Bygg AB. Avstämning har gjorts med länsstyrelsen. Valet av entreprenör till åtgärdande av tornspiran gjordes i samråd med antikvarisk medverkande, i enlighet med länsstyrelsens beslut. Valet och utförandet har även godkänts av Länsstyrelsen.

KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV UTFÖRDA ÅTGÄRDER

Installationsarbetena har inneburit enstaka mindre ingrepp i kyrkobyggnadens stomme där håltagningar har gjorts. Genom att den äldre kulverten kunde användas för rördragningar så begränsades ingreppen i norr. Genom att rören för värmen lades under korgolvet, har koret nu minimalt med synliga installationer av det nya värmesystemet. Eftersom en del av golvet kalkstensplattor fick lyftas, så flyttades delar av bjälklagets sandlager om. Arbeten som innebar ingrepp i bjälklaget hade dock utförts i stor utsträckning vid renoveringen 1918, se historiken. Utförda arbeten kommer i framtiden att ge kyrkobyggnaden ett förbättrat inomhusklimat, med lägre uppvärmningskostnader, samt med möjlighet att kunna styra värmeanläggningen.

Inga projekteringshandlingar togs fram för takomläggningen. Dessa arbeten följdes inte heller av en byggleddare. Detta gjorde att detaljutförandet muntligen gick igenom vid startmötet. Avsteg från detta gjordes av takentreprenören. Vid startmötet var det sagt att nya takspån skulle spikas med rostfri spik. Entreprenören använde sedan ändå galvaniserad spik.

Samtliga takspån byttes nu ut. Takspånen låg på öppen läkt, vilket gjorde att det blev en hel del nedskräpning på vinden, i samband med rivning av äldre takspån. En stor del av de gamla spånen släpptes ned på vinden och takvalven vid rivningen. Vinden städades efter utförda arbeten av församlingen. Eftersom valven är isolerade med isoleringsmattor, har dessa ytor fortfarande inte kunnat städas fullt ut, varför det ligger en hel del spånrester kvar här. Takomläggningen och värmeinstallationen har utförts med antikvarisk medverkan och i enlighet med Länsstyrelsens beslut. Soluret reparerades utan att antikvarisk medverkande underrättades. Arbeten med soluret har dock utförts i enlighet med insända handlingar.

ANTI-KVARISKA IAKTTAGELSER

Resultat schaktövervakning

Vid schaktningen observerades tidigare omgrävda lager, vilket sannolikt utgör massor som har påförts i samband med arbeten för kulverten 1918 och tidigare arbeten med dräneringen. Vid den utförda schaktningsövervakningen påträffades enstaka ben, men inget annat av antikvariskt intresse. Se bilaga 1.

32 I korets södra del syntes den äldre golvbeläggningen av tegel. Till höger syns korets östra mur (SLM D2015-1102).

33 Mitt framför altarringen syntes hjässan på ett tegelvalv, sannolikt en gravkammare (SLM D2015-1103).

34 Bemålade putsbitar som låg i underlagssanden under korets kalkstensplattor i korets norra del. Putsbitarna och målningen bör vara från renoveringen 1897. Puts som togs ned 1918 (SLM D2015-1104).

Arbeten i samband med demontering av golvet

I samband med att korets golvplattor lyftes, kom vissa naturstenar fram, hjässan på ett tegelmurat tunnvalv, samt diverse tegelstenar, se uppmättningsritning bilaga 2, bild 39. Golvets kalkstensplattor var murade med bruk och lagda i sand. I sanden hittades i korets norra del lösa bemålade putsbitar, se bild 34. I korets norra del, intill sakristians södra mur, hittades även vissa ben. De bemålade putsbitarna bör härröra från restaureringen 1897-1898. Putsbitarna har märkts och tagits in till Sörmlands museums samlingar. Tegelstenarna bör vara delar av korets äldre tegelgolv. Även människoben hittades i sanden under kalkstensplattorna i långhusets västra del. Sanden och benen lades tillbaks på samma ställen som tidigare. Den tegelmurade valvhjässan väster om altarringen bör vara ett äldre gravvalv, dock osäkert vem eller vilka som är begravda här.

Takarbeten på tornet

På tornets underlagstak kunde endast en generation av spikrader/hål noteras, vilket betyder att spånen är från renoveringen 1918. Detta kunde också konstateras då ett daterat spån hittades. På baksidan av ett av spånen kunde ”...URET ÅKERS ST. BRUK DEN 30/9 1918” läsas, se bild 36.

Takarbeten på vapenhuset

Vid omläggningen av vapenhusets spåntak kunde vapenhusets vind nås. Här syntes en rosa avfärgning på långhusets södra fasadputs. Den rosa fasadputsen bör härröra från 1500-talets början, då vapenhuset uppfördes.

35 Vapenhusets vind som annars inte är tillgänglig. I bild syns del av sydfasaden, med äldre rosafärgad fasadputs (SLM D2015-1105).

36 Spån som var spikat på torntaket och uppsatt vid renoveringen 1918. "...URET ÅKERS ST. BRUK DEN 30/9 1918." (SLM D2015-1106).

Projektrelaterad information

Använda material, värmekonverteringen

Bänkkonvektorer: Lenhovda ”Tegnér”

Sorptionsavfuktare, fabrikat DST

Bruk: Hydrauliskt kalkbruk, Finnja

Använda material, takarbeten

Spån: Spjälkad furuspån, Finland, mellersta Ähtäri, tjocklek 25 mm. Ålder minst 120 år enligt takentreprenören.

Trätjära: Hakkarainens trätjära, Finland

Projektrelaterad information

Fastighetsägare och beställare: Åker Länna församling, Ingemar Kramer, Bruksvägen 7, 647 51 Åkers Styckebruk

Åtgärdsförslag värmekonvertering: Björn Norman, Norman arkitektkontor AB, Kvicksund i samarbete med Sune Häggbom, Sunda Hus Rådgivning AB, samt Mats Eriksson, ICEE

Beställarens kontrollant/byggledning, värme: Björn Norman, Norman arkitektkontor AB, Kvicksund

Antikvarisk medverkande: Eva Wockatz, Sörmlands museum, Nyköping

Schaktningsövervakning: Björn Pettersson, Sörmlands museum, Nyköping

Generalentreprenör, värmekonvertering: Mac Sandberg, Tyrfors Byggnads AB

Entreprenör, rör: Gillberga VVS AB

Entreprenör, el: Kurt Görans Elektriska AB

Entreprenör, borrning: Energi & Brunnsbörning i Mälardalen AB

Entreprenör, murning: Eskilstuna Mur och puts AB

Entreprenör, håltagning: Såg & Borr AB

Konservator: Närkekonservatorn, Gabor Pazstor, Örebro

Generalentreprenör, tak: Nykarleby Bygg & spåntak Öb, Tom Nylund, Nykarleby, Finland

Entreprenör, torntak: Kai Richter och Michaela Floree

Entreprenör, tornspira och solur, förgyllning: Höjd-montage AB, Joel Bergh, Norrköping

37 Åkers kyrka efter arbeten i juni 2015 (SLM D2015-1107).

Källförteckning

Arkiv

Lantmäteriet, Gävle

Lantmäterimyndighetens arkiv

Lantmäteristyrelsens arkiv

Sörmlands museums arkiv, Nyköping

Litteratur

Åkers kyrka, Sörmländska kyrkor 66, Sörmlands museum, Erik Bohrn 1945, Mats Bergman 1991.

Kyrkokaraktiseringsprojektet i Strängnäs stift (2002-2010). Uppdragsgivare: Strängnäs stift. Utförare: Sörmlands museum (2010). Inventering av kyrkor i Strängnäs kommun, Södermanlands län, Strängnäs stift.

Administrativa uppgifter

Fastighetsuppgifter

Objekt: Åkers kyrka

Kommun: Strängnäs

Socken: Åkers

Stift: Strängnäs

Län: Södermanland

Ekonomisk karta: 10H 4e Åker

Författningsskydd

Kulturmiljölagen (1998:950)

Kyrkor uppförda före utgången av år 1939 skyddas enligt 4 kap. 3 § Lag (1998:950) om kulturmiljön (KML). Enligt denna lag ska alla kyrkobyggnader och kyrkotomter som tillhör Svenska kyrkan samt alla begravningsplatser vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas. För byggnader och anläggningar som tillkommit före 1940 gäller att de inte på något väsentligt sätt får ändras utan Länsstyrelsens tillstånd. Detta tillståndskrav gäller också för vissa, särskilt utvalda byggnader och anläggningar som är yngre och som har höga kulturhistoriska värden. Kyrkliga inventarier av kulturhistoriskt värde ska förvaras och vårdas väl. Varje församling ska föra en förteckning över sådana inventarier.

Begravningsplatser som har anlagts före utgången av år 1939 skyddas enligt 4 kap. 13 §. Enligt denna paragraf krävs tillstånd av länsstyrelsen för att utvidga eller på något annat sätt väsentligt ändra begravningsplatsen. Tillstånd krävs också för att där uppföra någon ny byggnad eller fast anordning eller riva eller väsentligt ändra befintlig byggnad eller fast anordning.

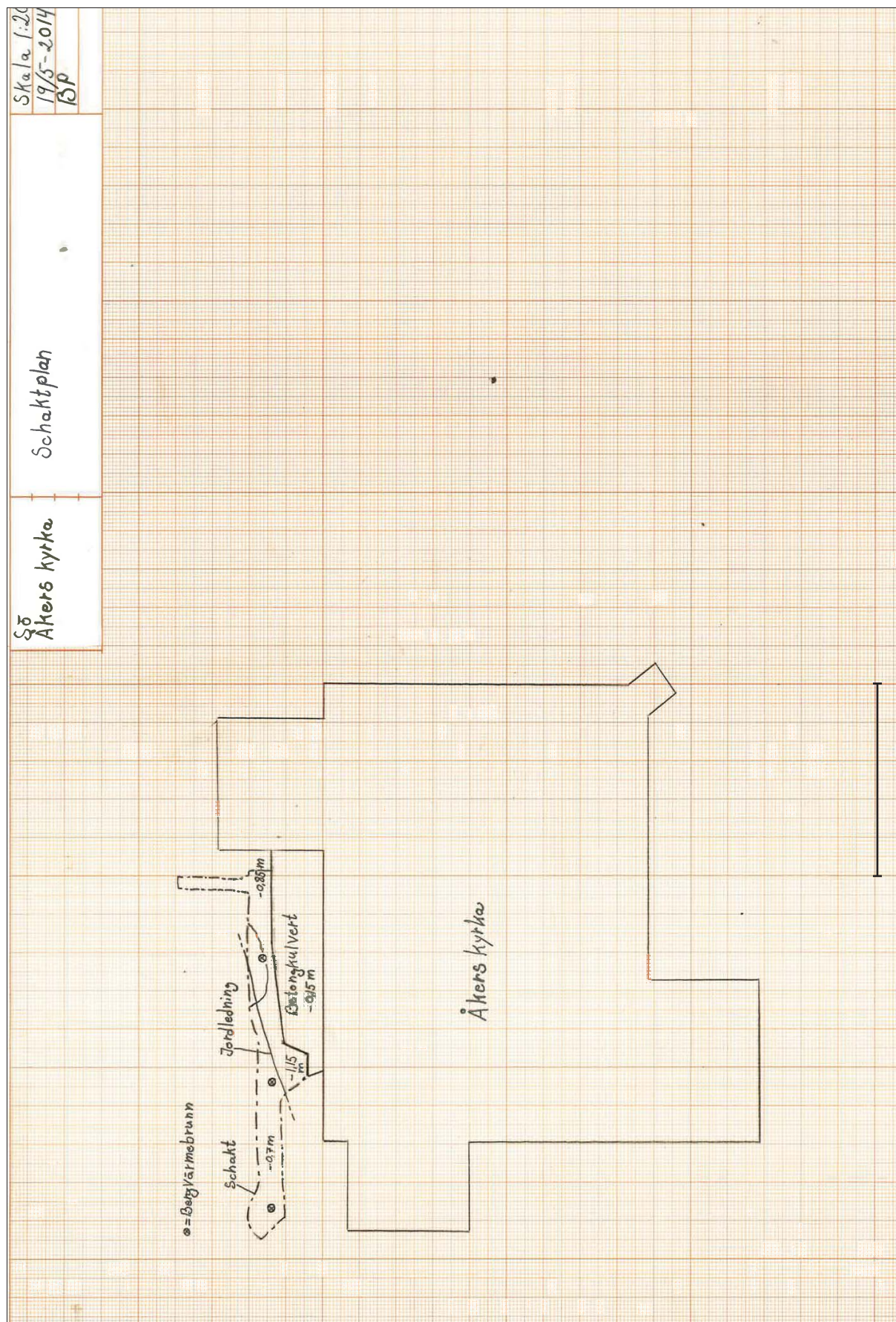
Övriga uppgifter

Länsstyrelsen i Södermanlands län, beslut 2013-08-12, dnr 433-6940-2012 (värme), dnr 433-6941-2012 (tak), dnr 433-6015-2013 (stigportar och gravkapell), dnr 433-6053-2014 (solur)

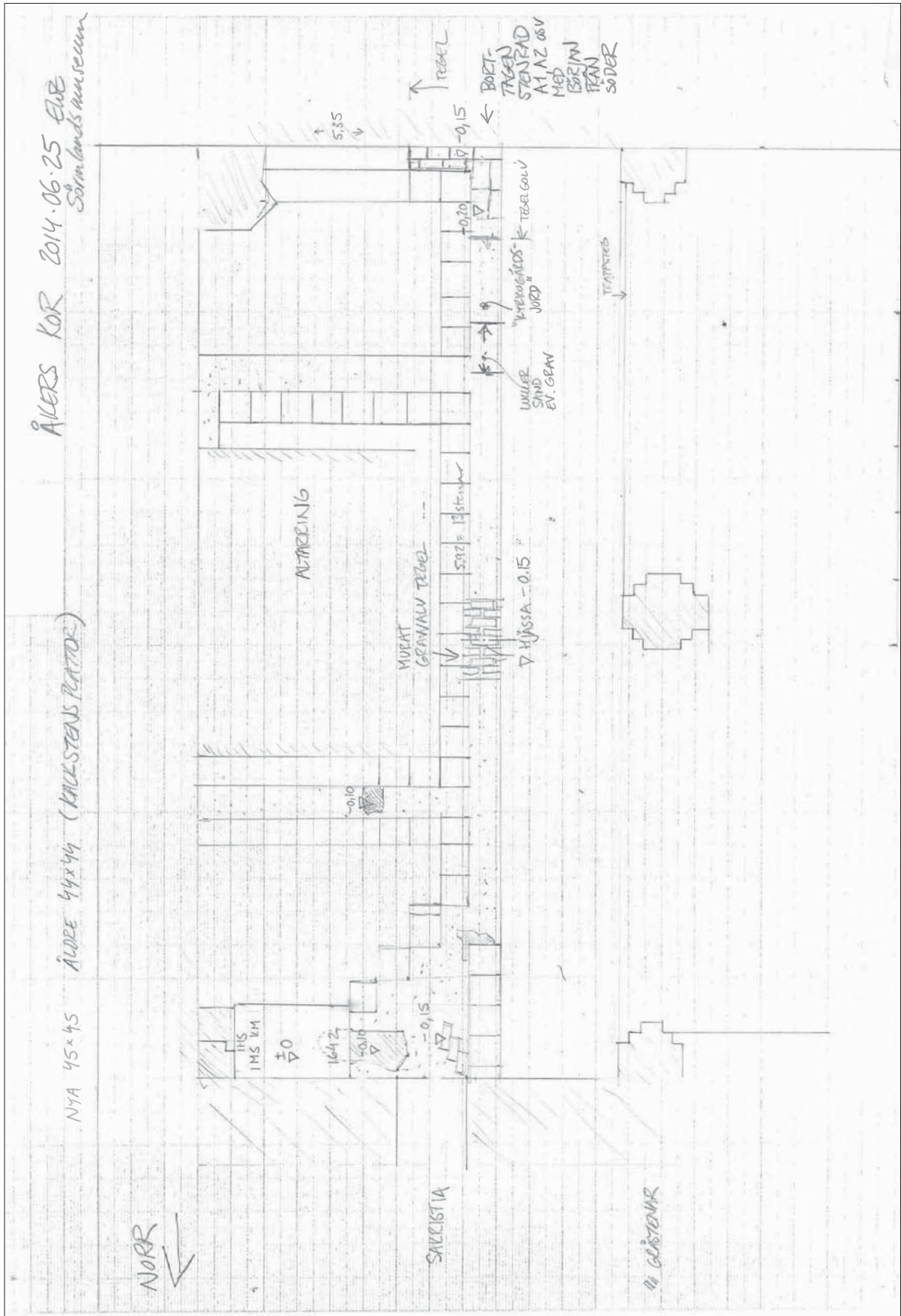
Sörmlands museum, dnr KN-SLM13-197 (värme), dnr KN-SLM13-278 (tak), dnr KN-SLM14-225 (solur)

Dokumentationsmaterial

Dokumentationsmaterial i form av arbetsmaterial och fotografier förvaras i Sörmlands museums arkiv, Nyköping.

Uppmätning av schaktplanen norr om långhuset. Öster uppåt i bild. Uppmätning Björn Pettersson, Sörmlands museum.

Uppmätning av korgolvet. Norr nedåt i bild. Uppmätning Eva Wockatz, Sörmlands museum.

